

рамках IPO/SPO на рынке, не позволяет увеличить долю вторичного рынка в общей структуре оборота фондового рынка Узбекистана.

- Отсутствие централизованного регулирования выпуска и обращения всех видов ценных бумаг. В свою очередь уполномоченный государственный орган по регулированию рынка ценных бумаг в соответствии с законодательством не регулирует выпуск и обращение всех видов ценных бумаг (государственные ценные бумаги, международные облигации).
- Несоответствие законодательства в области регулирования рынка капитала международным стандартам, современным вызовам рынка. Большое количество нормативно-правовых актов (более 80) в области регулирования рынка ценных бумаг.
- Малоэффективная дивидендная политика, в частности удовлетворение требований по взысканию дивидендов в последнюю очередь указывает на уязвимость и слабость их приоритета, что приводит к невыплате дивидендов акционерам на протяжении многих лет, в связи с чем доверие к местному рынку капитала снижается.
- Доминирование банковского сектора на рынке ресурсов, высокая кредитная нагрузка на экономику (порядка 40% ВВП) и отсутствие диверсификации источников заемного финансирования. Данная ситуация стимулирует инфляцию. Несостоятельность заемщиков при такой ситуации может вызвать дефолт в банковском секторе и уход заемщика на теневой рынок, что увеличивает социально-политические риски.
- Низкий уровень развития эмиссии долговых ценных бумаг. Низкая привлекательность корпоративных облигаций среди юридических лиц, слабая заинтересованность розничных инвесторов во внутреннем рынке.

Отмечается, что при решении фундаментальных барьеров любая страна со временем может создать местный рынок ценных бумаг, который эффективно распределяет капитал для поддержки экономического роста.

ХУДУДЛАР БЎЙИЧА СОЛИҚ ЮКИ ДИНАМИКАСИ ВА ТАҲЛИЛИ

Тўраев Шавкат Шухратович

Тошкент ахборот технологиялари университети

E-mail: shavkatbek82@mail.ru

Солиқ сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш жараёнида худудларнинг солиқ салоҳияти билан солиқ юки мунтазам равишда ўзаро алоқада бўлади. Уларнинг алоқадорлиги солиқ сиёсатининг ўзининг даражасини ва мос равишда, унинг самарадорлигини аниқлаш услубини белгилаб беради.

Сифат ва миқдорий таҳлил усулларида келиб чиққан ҳолда, худудларнинг солиқ салоҳиятини биринчи навбатда сифат жиҳатидан аниқлаш зарур, сўнгра эса унинг миқдорий жиҳатдан аниқланишига эътибор қаратиш

мумкин. Сифат жиҳатидан олиб қараганда ҳудудларнинг солиқ салоҳияти тизимли тузилишдан иборат бўлиб, у қуйидаги хусусиятлардан ташкил топади:

- ҳудудларнинг солиқ салоҳияти бу солиқ солишнинг ҳуқуқий негизи ва иқтисодий тизими ташкил этилган шароитда қандайдир бир солиқ муносабатлари субъектларнинг солиқ тўловлари оқимини шакллантира олиш қобилиятидир;

- ҳудудларнинг солиқ салоҳияти, иқтисодий маконда мавжуд бўлади ва унинг таркиби барча солиқ муносабатлари субъектлари даромадларининг бир қисмини (мос равишда, молиявий маблағлар оқимларининг бир қисмини) мусодара қилиш имкониятларидан, яъни ҳокимиятнинг такрор ишлаб чиқариш жараёнининг ресурсли базаси фойдасига мулкчиликнинг такрор ишлаб чиқариш жараёнининг ресурсли базасини, унинг асосларига зарар етказмаган ҳолда, институционал тарзда чеклашдан иборат бўлади;

- ҳудудларнинг солиқ салоҳияти муайян хўжалик ҳудудида тўпланган барча солиқ муносабатлари объектлари молиявий салоҳиятининг таркибий қисмидан иборат бўлади;

- ҳудудларнинг солиқ салоҳиятининг шаклланиши хўжалик ҳудудининг иқтисодий салоҳиятини амалга ошириш жараёни билан бирлашади, бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, иқтисодий салоҳият солиқ салоҳиятининг бош омили деб белгиланиши керак;

- ҳудудларнинг солиқ салоҳияти даражаси мулкчиликнинг такрор ишлаб чиқариш ресурсларини, бутун бир иқтисодий салоҳиятнинг ресурсларини белгилаб беради, демак, келгуси даврлардаги солиқ салоҳиятининг даражасини ҳам белгилаб беради.

Жаҳон амалиётида ҳудудларнинг солиқ салоҳияти муайян ҳудуд ҳукуматининг ваколатлари доирасида жойлашган солиқ солиш базасининг солиқ тушумлари кўринишидаги даромадларини келтириш қобилияти сифатида талқин этилади.

Ҳозирги иқтисодий адабиётларда ҳудуднинг солиқ салоҳиятини баҳолаш бўйича иккита ёндашув илгари сурилади. Кенг маънода олиб қараганда ҳудудларнинг солиқ салоҳияти солиқ солиш тизими орқали сафарбар этилиши мумкин бўлган молиявий ресурсларнинг умумий ҳажми сифатида таърифланади. Бу солиқ тушумларининг энг юқори даражаси бўлиб, у ҳудудда бекамикўст (идеал) шарт-шароитлар бўлганда таъминланиши мумкин. Тор маънода олиб қараганда ҳудудларнинг солиқ салоҳияти солиқ солиш тизими орқали ва амалдаги қонунчиликка мувофиқ равишда бюджетга тушиши керак бўлган молиявий ресурслардан иборат бўлади.

Ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини баҳолаш солиқ сиёсатининг омилини солиқ муносабатлари структурасининг ажралмас элементини ҳам ҳисобга олиши кераклиги намоён бўлмоқда. Солиқ сиёсатини амалга оширишнинг турли хил усуллари бизни ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини турлича баҳолаш усулларига олиб келади. Масалан, кичик бизнес субъектлари учун ялпи тушумга нисбатан ягона солиқнинг жорий этилиши ва солиқ сиёсатига тегишли тузатишларнинг киритилиши битта ҳудуднинг ўзидаги солиқ салоҳиятини кенг қўламли қайта баҳоланишига олиб келди. Натижада солиқ салоҳиятининг

баҳоланиши асосан “махфий” муносабатдаги субъектларининг катта қисмини қонуний муносабатлар соҳасига кўчиши ҳисобидан ошди. Ҳудуднинг солиқ салоҳиятини баҳолаш деганда, ушбу ҳудуддаги юридик шахслар учун танланган солиқ сиёсатини амалга ошириш йўли билан амалдаги солиқ солиш тизими орқали ва амалдаги ҳуқуқий базага таянган ҳолда сафарбар қилиниши мумкин бўлган молиявий ресурсларнинг умумий ҳажми тушунилади. Шундай қилиб солиқ салоҳиятини баҳолашда тўртта асосий институционал чекловларни муҳокамага киритиш керак:

- молиявий ресурсларнинг умумий ҳажми;
- амалдаги ҳақиқий солиқ базаси;
- амалдаги солиқ солиш тизими;
- солиқ сиёсатининг танланган шакли.

Ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини миқдорий баҳолаш мутлақ миқдорларда ҳам, шунингдек, тегишли субъектнинг солиқ салоҳиятини мамлакат бўйича ўртача кўрсаткичга нисбатини тавсифлайдиган индекслар кўринишида ҳам амалга оширилиши мумкин. Шу ўринда солиқ салоҳиятини баҳолаш иккиёқламалик мазмунига эгалигини таъкидлаб ўтамиз – бир томондан, у солиқ тўловлари оқимига айланиши мумкин бўлган молиявий ресурслар ҳажмини аниқлашга қаратилган бўлса, бошқа томондан, тегишли ҳудудда жойлашган солиқ муносабатлари субъектлари учун тўғри келадиган солиқ юки чегарасини аниқлашни назарга тутди. Бошқача қилиб айтганда, солиқ салоҳияти қандай бўлмасин солиқ юки билан муносабатда бўлади.

Бугунги кунда ҳудудлар фаолиятини такомиллаштириш, уларда ишлаб чиқарилаётган ялпи ҳудудий маҳсулотнинг (ЯҲМ) ҳажмини ошириш ва маҳаллий бюджетлар ва давлат бюджети муносабатларини такомиллаштириш долзарб масалалигича қолмоқда. Чунки, мамлакатимиз ҳудудлари бўйича ривожланиш даражаси ҳамда уларнинг иқтисодий салоҳияти турли ҳудудларда турлича намаён бўлмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, мамлакатимизда етакчилик қилаётган ҳудудлар Тошкент, Фарғона, Қашқадарё, Навоий, Андижон ва Самарқанд вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳри ҳисобланади.

Шунинг каби ҳудудлар бўйича солиқ юки тақсимооти таҳлили солиқ юкини тўғри ва мутаносиб тақсимланмаганини кўрсатади. Бундан ташқари мамлакатдаги макроиқтисодий даражадаги солиқ юки даражаси ва ҳудудлар бўйича солиқ юки даражаси солиштирилганда ўртада катта тафовутлар кўзга ташланмоқда.

Мамлакатдаги солиқ юкини баҳолаш ва таҳлил қилишда унинг асосий оғирлиги кимга ва қайси субъектларга бориб тушишини кенгроқ ўрганиш лозим. Шундан келиб чиқиб, ҳудудлар бўйича солиқ юки тақсимоотини таҳлил қилиб, унинг таркиби ва жойлашишини ўрганишни лозим топдик.

Солиқ юкининг ҳудудлар бўйича тақсимоотини ҳам ўрганиш - ҳудудларни ривожлантиришда, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда, аҳолини жойлаштиришда ва инвестицияларни йўналтиришда қўл келади. Мамлакатимиз давлат бюджети ва маҳаллий бюджети даромадлари таркибини таҳлил

қилганимизда кўпгина ҳудудлар давлат бюджети ҳисобидан дотация олиб ўз харажатларини молиялаштирар экан.

Статистик таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда маҳаллий бюджетлар ўз харажатларининг 30-40 фоизи атрофида молиялаштиряпти. Бу ўринда биринчи навбатда маҳаллий солиқлар ва йиғимларнинг йиғилувчанлик даражасига эътиборни қаратиш лозим. Яъни, ер, мол-мулк ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқларини ундириш механизмларини такомиллаштириш лозим. Ушбу солиқларнинг бюджет даромадларидаги салмоғини ошириш учун мол-мулкларнинг қийматини қайта баҳолаш ва ҳисобга олиш, ер майдонларини балл-бонитетини тўғри ва тўлиқ рўйхатга олиш лозим. Ҳозирда ҳисобга олинмаган мол-мулклар, рўйхатга киритилмаган ер майдонлари ва ушбу солиқлар бўйича боқиманда суммалари борлиги солиқ тушумларига ва маҳаллий бюджетлар даромадларига ўз таъсирини кўрсатади.

Шу мақсадда қайси ҳудудларда солиқ юки даражаси оғирроқ ва қайси ҳудудларда солиқ юки пастроқ даражада эканини аниқлаш мақсадида ҳудудлар бўйича солиқ даражаларини ҳисоблаб чиқдик. Бунда ҳудудлардан ундирилаётган солиқлар ва тўловлар суммасини ушбу ҳудудда ишлаб чиқарилаётган ялпи ҳудудий маҳсулот суммасига бўлиш орқали аниқлашдан фойдаландик:

$$X_{\text{сю}} = X_{\text{ст}}/Y_{\text{ХМ}} \quad (1.1)$$

Бунда: $X_{\text{сю}}$ – ҳудуднинг солиқ юки кўрсаткичи;

$X_{\text{ст}}$ – ҳудуддан ундирилаётган солиқлар ва тўловлар;

$Y_{\text{ХМ}}$ – ялпи ҳудудий маҳсулот.

Ҳозирги кунда мамлакат бўйича асосий солиқ юки 3-4 вилоятга бориб тушмоқда. Бошқа вилоятларда эса солиқ юкининг жуда паст даражада эканлигини кўришимиз мумкин. Асосий солиқ юки Тошкент шаҳрига бориб тушмоқда. Яъни, 2016 йилда бу ҳудудда солиқ юки 8,57 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йилга келиб 13,2 фоизни ташкил этган ёки 4,6 фоизли пунктга кўпайган.

Бундан ташқари солиқ юки энг юқори бўлган ҳудудлар қаторига Бухоро, Фарғона, Хоразм, Сурхондарё ва Наманган вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси киради. Бу вилоятларда солиқ юкининг юқори бўлишининг асосий сабаби бу ҳудудларда таҳлил қилинаётган даврда юқори солиқ тушумлари мавжуд. Чунки, юқоридаги вилоятларда кўпгина ишлаб чиқариш кучлари жойлашган, заводлар, фабрикалар ва ишлаб чиқариш корхоналари мавжуд. Бундан ташқари бу ҳудудларда давлат стратегик аҳамиятига эга бўлган нефтни қайта ишлаш заводи, металлургия ва бошқа шунга ўхшаган кўпгина ишлаб чиқариш бирлашмалари мавжуд. Бу вилоятлар давлат бюджетидан дотация олмасдан маҳаллий бюджетини ўзи молиялаштиради.

Мамлакатда ҳудудлар бўйича солиқ юкини ўрганиш ва таҳлил қилиш жараёнида солиқ юкининг тақсимланишига қараб қуйидагича гуруҳлашни амалга ошириш мумкин. Биз солиқ юкининг даражасини учта гуруҳга бўлишни лозим топдик. Яъни, паст, ўртача ва юқори даражалар.

Солиқ юкининг энг паст даражаси Навоий вилоятида, солиқ юкининг ўртача даражаси Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё, Наманган, Сирдарё, Фарғона, Тошкент ва Хоразм вилоятларида кузатилган. Солиқ юкининг энг юқори даражаси эса Тошкент шаҳрида эканлиги аниқланди.

Бундан ташқари солиқ юкини ҳудудлар бўйича тақсимотини ўрганишда агар солиқ юкининг миқдорини ЯХМ (ялпи ҳудудий маҳсулот) билан таққослайдиган бўлсак, у ҳолда ҳудудлар бўйича ЯХМ ҳажми билан солиқ юки ўртасидаги муайян фарқ маълум бўлади.

Ҳудудларнинг, яъни мамлакатимизда фаолият юритаётган юридик шахсларнинг солиқ юкини солиқ ва бюджет нуқтаи-назаридан кўриб чиқиш мумкин. Агар ҳар бир ҳудуднинг, яъни мамлакатимизда фаолият юритаётган юридик шахсларнинг давлат доирасида сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан маълум даражада алоҳида эканлиги ва бюджет билан муайян молиявий муносабатларга эга эканлигидан келиб чиқадиган бўлсак, у ҳолда ҳудуд, яъни мамлакатимизда фаолият юритаётган юридик шахсларнинг солиқ юки таркибида қуйидаги икки қисмни ажратиш кўрсатиш ва таҳлилни амалга ошириш мумкин:

- ташқи солиқ юки – уни республика бюджетига тўланадиган солиқ тўлови сифатида эътироф этиш мумкин;

- ички (ҳудудий) солиқ юки – у ҳудуд, яъни маҳаллий бюджетга тўланадиган солиқлар.

Юқорида қайд этилган солиқ юкининг таркибий қисмлари бир-бирига қарама-қаршидир. Ҳудуд, яъни маҳаллий солиқлар бўйича солиқ юкининг улуши қанчалик юқори бўлса, республика бюджетига тўланадиган солиқ бўйича солиқ юкининг улуши шунчалик паст бўлади. Солиқ юкининг кўрсаткичи ўз моҳиятига кўра ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг муҳим омили ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, солиқ юкини имконият даражасида пасайтириш иқтисодий ўсишни таъминлашга ёрдам беради. Мамлакат ҳудудлари бўйича солиқ юки жуда нотекис тақсимланган. Солиқ юкининг асосий қисми 4-5 та вилоятга бориб тушмоқда. Солиқ юкини имконият даражасида ҳудудлар бўйича тенглаштириш лозим. Бу келажакда аҳоли турмуш даражасининг тенглашишига ва ишлаб чиқариш кучларини тўғри жойлаштиришга олиб келади.

ПРИМЕНЕНИЕ ДЕНЕЖНЫХ СУРРОГАТОВ В ФОРМЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ ОБРАЩЕНИЯ

*Ширинова Шохсанам Собир кизи, преподаватель
кафедры “Международные финансы и кредит”
Ташкентского финансового института*

Прогресс информационных технологий в современном мире достиг такого уровня, когда использование электронных денег стало естественной реальностью для миллионов людей. Электронные взаиморасчеты авторитетно